

BADIIY DID TARBIYASIDA O'ZBEK MUMTOZ MUSIQASI IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

Fayzullayev Ermat Majidovich
Jizzax DPI "Musiqqa ta'limi" kafedrası
dotsenti v/b, pedagogika fanlari nomzodi,
Majidov Dilshod Shermat o'g'li o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqola mazmunida uzluksiz ta'lim tizimining turli bosqichlarida faoliyat yuritayotgan ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassislariga o'zbek mumtoz musiqasi, jumladan, maqomlarga oid nazariy va amaliy bilimlarni berish borasidagi tajribalarni o'rganishga e'tibor qaratildi. Musiqiy tarbiyaning o'ziga xos jihatlari yuzasidan tahliliy mulohazalar bildirildi.

Kalitli so'zlar: musiqqa, musiqqa tarbiyasi, estetik tarbiya, maqom, mumtoz ashula, an'anaviy qo'shiqchilik, tadqiqod, tarbiya, nola, qochirim, bezak, badiiy did, badiiy-axloqiy madaniyat, musiqqa madaniyati.

Mustaqil O'zbekistonning kelajagi ko'p jihatdan barkamol salohiyatli yosh avlodni tarbiyalashga bog'liq. Ana shunday dolzarb vazifani amalga oshirish uchun o'zbek xalqining ta'lim-tarbiyaga oid boy tarixiy tajribasini o'rganish va uni yangi zamon kishisini shakllantirish hamda tarbiyalashda hayotga amaliy tadbiiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoevning sa'yi harakatlari bilan "2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha" "Harakatlar strategiyasi"ni hayotga tadbiiq etish lozimligi zamon talabi bo'lib qolmoqda. Mazkur "Harakatlar strategiyasi" har birimizdan harakat va mas'uliyatni talab qiladi! Shundan kelib chiqqan holda "Harakatlar strategiyasi"ning maqsadi olib borilayotgan islohotlar samaradorligini tubdan oshirishdan, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishini ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratishdan, mamlakatni modernizatsiyalash va hayotning barcha sohalarini erkinlashtirishdan iboratdir.¹

Musiqqa san'ati estetik tarbiyaning muhim omili sifatida shaxs shakllanishiga kuchli ta'sir etadi. Oilada, bog'chada, maktabda musiqqa mashg'ulotlarini maqsadga muvofiq tarzda uyushtirish, yosh avlodning ichki dunyosini boyitish va san'atni to'g'ri tushinishdagi samarali yo'ldir.

Musiqqa tarbiyasi estetik tarbiyaning tarkibiy qismi hisoblanadi. Inson shaxsini shakllantiruvchi yetakchi omillardan biri ta'lim-tarbiyadir. Estetik tarbiya esa uning tarkibiy qismi sifatida go'zallikning mohiyati, estetik va axloqiy hissiyotlarning

¹ Sh.M.Mirziyoev. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. T.O'. 2017.

birligi, san'atning xalqchilligi to'g'risidagi ta'limotga suyanib, o'quvchilarning ob'ektiv dunyo haqidagi bilimini kengaytiradi va chuqurlashtiradi, ijodiy qobiliyatini va iste'dodini o'stiradi hamda ularda yuksak ma'naviy fazilatlarining tarkib topishiga yordam beradi.

Odatda, estetik tarbiyaning maqsadi bolalarda estetik his-tuyg'u va fikrlarni rivojlantirish, go'zallikni ko'ra bilish va ulardan zavqlana olishdan iborat, deb tushuniladi. Aslida estetik tarbiyaning maqsad va vazifalari bu bilan chegaralanib qolmaydi, o'quvchilarni go'zallik va xunuklikni, yuksaklik va tubanlikni, shodlik, kulfatni anglash va ko'ra bilishga o'rgatadi.

Estetik tarbiya umuminsoniy va milliy qadriyatlar qaror topishiga xizmat qiladi. Ayonki, tarbiya inson ongiga, his-tuyg'ulariga, tasavvuriga, e'tiqodiga, dunyoqarashiga, xatti-harakatlariga, xulq-atvoriga ta'sir o'tkazadi. Musiqa tili barchaga tushunarli va yaqindir. Musiqa tovush tovlanishlari orqali fikr va tuyg'ularni aks ettiradi, hayot bosqichlarida insoniyatni to'lqinlantirib kelgan axloqiy muammolarni bayon qiladi. Bunda musiqaning falsafiy mohiyati ham namoyon bo'ladi. Ajoyib musiqa asarlari chuqur falsafiy mazmun bilan sug'orilgan bo'ladi, musiqada hayot va o'lim, shaxs va jamiyat, ezgulik va zulm, qudrat va zaiflik kabi masalalar aks etadi.

Musiqa inson his-tuyg'ularini, orzu-umidlarini, xohish-istaklarini o'ziga xos badiiy tilda ifoda etadi va kishining his-tuyg'ulariga faol ta'sir etadi.

Albatta musiqa shaxsni shakllantirishning, uning ijobiy fazilatlarining yo'nalishlarini o'z-o'zidan belgilab bermaydi.

Tarbiyaviy ta'sirning eng muhim tomonlari musiqiy asarning g'oyaviy mazmuniga bog'liqdir. Ana shu bilan musiqiy-estetik tarbiyaning vazifalari belgilanadi. Mashhur polyak kompozitori K.Shimanovskiy o'zining "Jamiyatda musiqaning tarbiyaviy ahamiyati" nomli maqolasida, musiqaning tabiiy kuchi haqida gapirar ekan, uning ikki qarama-qarshi yo'nalishda - yaratish va buzish uchun ishlatish mumkinligini – "kerakli ishga yo'naltirgan holda, tez oqar daryoning suvlaridan foydalanib, foydali va unumli ishlar uchun, ya'ni tegirmonni aylantirish uchun ishlatgandek, musiqa kuchidan ham unumli foydalanish kerak", - degan.²

Jumladan, bo'lajak musiqa o'qituvchilari tomonidan o'quv dasturlariga muvofiq o'rganilishi lozim bo'lgan maqom sho'balarini tahlil qiladigan bo'lsak, ular "Sarahbor", ya'ni vazmin aytiluvchi keng diapozonli sho'balardan boshlanib turlicha kayfiyatdagi taronalar bilan davom etadi. Ta'lim jarayonida, shuningdek, insonni ulug'lovchi, unga kuch-quvvat bag'ishlovchi, unda lirik kechinmalarni uyg'otuvchi xarakterli sho'balar ham o'rganiladi. Maqomlar odatda raqsbop,

² Ветлугина Н.А. Развитие музыкальных способностей дошкольников в процессе музыкальных игр. М.: АПН, 1988г., - 247стр.

quvnoq kayfiyatli uforlar bilan yakunlanadi. Maqom yo'lidagi xalq qo'shiqlari inson ruhiyatida kechayotgan turli kayfiyatlarga mos holda yaratilgan.

Maqomlarning inson ruhiyatida kechadigan psixologik holatlarga muvofiqligini nazarda tutgan holda har bir sho'ba va xalq ashularini o'rganishdan oldin talabalarda o'rganilishi nazarda tutilayotgan qo'shiqqa mos kayfiyatni yuzaga keltirish maqsadga muvofiqdir.

O'quv dasturi bo'yicha talabalar bilan o'rganilishi uchun zarur bo'lgan musiqiy asarlarning salmoqli qismini maqom sho'balari va mumtoz xalq qo'shiqlari tashkil qiladi. Ularni o'rganish jarayonida talabalarda ma'naviy-axloqiy sifatlar - bosiqlik, jiddiylik, mulohazalilik, did va farosatni shakllatiradi. Shuningdek, mavjud vaziyatga muvofiq o'zida quvnoq kayfiyatni hosil qila olish, biroq bachkanalikdan yiroqlashish ko'nikmalarini hosil qiladi.

Pedagogika oliy ta'lim muassasalarining musiqa fakultetlari amaliyotini kuzatish, bo'lajak musiqa o'qituvchilari faoliyatini o'rganish, ularning xohish-istaklari, qiziqish va ehtiyojlarini tahlil qilish asosida "An'anaviy qo'shiqchilik" va "Maqom asoslari" kurslari bo'yicha milliy mumtoz qo'shiqlarni ularning murakkablik darajasiga ko'ra quyidagi tartibda o'rganish maqsadga muvofiq ekanligiga ishonch hosil qilindi va ularni o'rganish tartibi "An'anaviy qo'shiqchilik" va "Maqom asoslari" o'quv kurslari bo'yicha tuzilgan dasturlarda berilgan mumtoz asarlar talabalarining ijro tajribalarining ortib borishi, ko'nikma va malakalari dinamik o'sishini inobatga olgan holda, oddiydan-murakkabga tamoyili asosida tanlanadi.

Mashg'ulotlar jarayonida mumtoz asarlarni o'rganishda mashhur hofizlarning ijro uslublari, ular tomonidan ishlatilgan nola, qochirimlar bilan yaqindan tanishish ularning tajribalarini o'rganish asosida talabalarining tabiatlariga mos uslubni tanlashga yordam berish zarur. Ana shu maqsadda taniqli hofizlar - Hoji Abdulaziz Abdurasulov, Halim Ibodov, Mulla To'ychi Toshmuhamedov, Matchan Xudoyberganov, Muhiddin Qori Yoqubov, Jo'raxon Sultonov, Ma'murjon Uzoqov, Tavakkal Qodirov, Komiljon Otaniyozov, Fattohxon Mamadaliev, Orifxon Hotamov, Eson Lutfullayev, Orif Alimahsumov, Berta Davidova, Kommuna Ismoilova, O'lmas Saidjonov, Ma'murjon To'xtasinov, Munojat Yo'lchieva, Nasiba Sattorova va boshkalarining ovozlari yozilgan magnit tasmalarini talabalar ishtirokida tinglash, ularni milliy an'nalardan samarali foydalana olishga o'rgatish, musiqa ta'limi metodikasi oldida turgan muhim vazifalardan hisoblanadi. Tabiiyki, bu muammolarning har biri alohida ta'rif va yo'l-yo'riq berishni talab qiladi.³

³ Fayzullayev E.M. Bo'lajak musiqa o'qituvchilari badiiy didini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari (o'zbek mumtoz musiqasi misolida). Ped.fan.nomz... dissertatsiyasi. TDPU. T.: 2010y

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini pedagogik amaliyotga tayyorlashda ham ular tomonidan mumtoz qo'shiqlarning puxta o'rganilishi muhim ahamiyatga ega. Zero, mumtoz asarlar ta'sirchan kuchga ega bo'lishi bilan birga ularda xalqona ruh mavjud bo'lib, nafaqat talabalarni, shu bilan birga o'quvchilarni ham milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ularda asrlar davomida e'zozlanib kelingan ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Mumtoz qo'shiqlar yashovchanligining sababi ham ularning xalq didiga mosligi, xalq tomonidan tan olinganligidir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ularning mazmunan va musiqiy jihatdan mukammalligi, g'oyaviyligi barcha yoshdagi kishilar e'tiborini o'ziga torta oladi. Milliy mumtoz qo'shiqlarning umrboqiyiligini ta'minlovchi omillardan yana biri - har qanday zamon va makonda ham insonlarning ma'naviy ehtiyojini to'la qondira olganligi bo'lib, ana shu jihati bilan bugungi kunda ham yuqori badiiy qiymatga ega.

- O'quvchilarning musiqiy bilim, ko'nikma va malakalariga qo'yiladigan bu talablar mohiyatini mantiqan tahlil qilish natijasida shunday xulosaga kelish mumkin, birinchidan, ularda milliy mumtoz musiqani o'rganishga bo'lgan e'tibor o'z ifodasini topgan; ikkinchidan, ularning asosida o'quvchilarda yuksak badiiy didni shakllantirish imkoniyatlari inobatga olinadi.

- Musiqiy ta'limning samarali tashkil etilishi natijasida o'quvchilarda mumtoz musiqiy asarlariga to'g'ri baho berish, yuqori badiiy saviyaga ega qo'shiqlardan mazmuni sayoz asarlarni ajrata olish hamda mumtoz qo'shiqlarga ob'ektiv baho bera olish ko'nikmalarining shakllanishiga imkon yaratadi.

- Umumiy o'rta ta'lim muassasalarining amaliyotini o'rganish, o'quv dasturlari va darsliklar bilan tanishish bo'lajak musiqa o'qituvchilarini 1-7-sinflarda "Musiqqa madaniyati" darslarida o'rganilishi zarur bo'lgan o'zbek mumtoz kuylaridan xabardor qilish, ijro uslublarining o'zlashtirishlariga erishish zarur ekanligini tasdiqladi.

- Kuzatishlarning ko'rsatishicha, jonli ijro o'quvchilar ruhiyatiga yanada ijodiy ta'sir etadi. Shu sababli mumtoz kuy-qo'shiqlarni jonli ijroda tinglash musiqa fani o'qituvchisining diqqat-e'tiborida bo'lishi zarur.

- O'quvchilarda ham asarlarni o'rganish vaqtida ularning mazmunini tahlil qilish, nola, qochirim va boshqa bezaklarni anglash kabi ko'nikmalarining bosqichma-bosqich shakllantirilib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Zero, musiqa yosh avlodning ma'naviy, badiiy-axloqiy madaniyatini shakllantirishga, milliy g'ururi va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirishga, fikr doirasini kengaytirishga, ijodiy mahorati va badiiy didi o'sishiga, mustaqilligi va tashabbuskorligini tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh.M.Mirziyoev. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. T.O'.2017.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli qarori. www.lex.uz.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyuldagi "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3151-sonli Qarori. www.lex.uz.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni. www.lex.uz.
- o
6. Vetlugina N.A. Razvitie muzikalnix sposobnostey doshkolnikov v prosesse muzikalnix igr. M.: APN, 1988g., -247str.
- 7a Mamirov Q. Musiqa vositasida yoshlarni axloqiy-estetik ma'naviyat ruhida tarbiyalash //Musiqiy ta'lim va ma'naviyat. Resp. Ilmiy-nazariy konf.mat.to'plami. – T.: Nizomiy nom. TDPU, 1998. – 3-5- b.
8. Xalilov F.N. Didakticheskie osnovi instrumentalno-ispolnitelskoy podgotovki budushix uchiteley muziki: Avtoref.diss. ... dokt.ped.nauk. – T.: 2006. – 48 s.
9. Toshtemirov N.B. Uzbekscoe narodnoe pesennoe tvorchestvo Djizakskoy oblasti: Avtoref.diss. ... kand.iskuss. – T.: 1993. – 18 s.
10. Soipova D. Musiqiy-nazariy bilimlarni o'zlashtirish jarayonini takomillashtirish. Tl.: Fan va texnologiyalar nashriyoti, 2005 y., -84 bet.
11. Kiyamov N.S. Musiqa darslarida o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirish yo'llari // Uzluksiz ta'lim tizimida musiqa fanlarini o'qitish masalasi: Respublika ilmiy-amaliy materiallari to'plami. Musiqa yo'nalishi. – Toshkent, 2009. – B. 142-144.
12. Kiyamov N.S. Musiqiy madaniyat tarbiyasini o'rganishga yo'naltirilgan nazariy tadqiqotlarni olib borish xususida // Nauka, prosveshenie i kultura v sisteme neprerevnogo obrazavaniya: prablemi i resheniya po realizatsii gosudorstvennoy programmi "God vnimaniya i zaboti o starshem pokolenii" Materiali nauchno-praktecheskoy konferensii. – Tashkent, Tom 2. 2015. Filial MGU imeni M.V.Lomonosova. – S. 106-111.
13. Fayzullayev E.M. Bo'lajak musiqa o'qituvchilari badiiy didini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari (o'zbek mumtoz musiqasi misolida). Ped.fan.nomz... dissertatsiyasi. TDPU. T.: 2010y.

14. Fayzullayev E.M. “Bo’lajak musiqa o’qituvchilari badiiy didini shakllantirishda o‘zbek mumtoz musiqasi imkoniyatlaridan foydalanish”. (metodik qo‘llanma). Toshkent – 2008.